

TIESA IR TIKRUMAS WITTGENSTEINO FILOSOFIJOJE

Albinas Plėšnys

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47-507, LT-2057 Vilnius
Tel. (370-5) 267 52 16, faks. (370-5) 267 52 18

Vitgenšteiniška tiesos ir tikrumo sampratos analizė reikalauja bent paviršutiniškai išmanyti tradicinę tiesos interpretaciją. Straipsnyje ši interpretacija trumpai aptariama atsižvelgiant į tris tiesos aspektus – ontologinį, loginį ir etinį. Veikale „Tractatus Logico-Philosophicus“ Wittgensteinas pateikia konkrečią ontologinę koncepciją, kuri remdamasis suformuluoja savąją tiesos sampratą. „Filosofiniuose tyrinėjimuose“ pagrindine tampa kalbinio žaidimo sąvoka. Vėlyvasis Wittgensteinas nepripažįsta jokių išankstinių taisyklių ar prielaidų, kurios leistų apibrėžti pasaulio struktūrą ir nurodytų teiginių priimtumo sąlygas. Atsisakęs apriorinės ir vienintelės ontologinės schemos, jis atsisako ir ontologinės tiesos koncepcijos, pakeisdamas ją tikrumo sąvoka, kuri yra vidinė kalbinio žaidimo ypatybė. Jo nuomone, tikrumas reiškia tik tai, kad neegzistuoja alternatyvaus kalbinio žaidimo, kuris leistų manyti kitaip.

Prasminiai žodžiai: loginis vaizdas, loginė erdvė, kalbinis žaidimas, tiesa, tikrumas.

Ludwigas Wittgensteinas savo *Tractatus Logico-Philosophicus* pateikia ontologinį modelį, kuriuo remdamasis formuluoja tiesos kaip faktų tikrovės ir atitikties koncepciją. Kita vertus, *Filosofiniuose tyrinėjimuose*, atsisakydamas tikslaus ontologinio modelio, jis kartu atsisako ir tiesos koncepcijos, kalbėdamas tik apie tikrumą kaip vidinę kalbinio žaidimo savybę. Tokių tiesos sampratos kitimą lemia būtinas tiesos ir ontologinės pažiūros ryšys.

Tiesos problema gali būti svarstoma bent trimis aspektais. Pirma, tiesa yra ontologinė sąvoka, subordinuota ontologiniam modeliui, kurio laikosi konkretus tyrinėtojas. Antra, tiesa gali būti aiškinama kaip loginė tiesa ir, trečia, kaip etinė tiesa. Beje, antrasis ir trečiasis tiesos aspektai yra nulemti bendrosios ontologinės koncepcijos. Pavyzdžiui, Wittgensteino *Traktate* pa-

teikta ontologinė schema neleidžia iš viso suformuluoti etinės tiesos koncepcijos. Todėl apie ją mes ir nekalbėsime.

Tradicinei tiesos koncepcijai formuotiis daugiausia reikšmės turėjo Aristotelio ir Tomo Akviniečio pažiūros. Ontologinį tiesos aptarimą Aristotelis pateikia savo gerai žinomoje *Metafizikos* ištraukoje: „Pasakyti, kad egzistuojantis neegzistuoja arba kad neegzistuojantis egzistuoja, reiškia pameluoti, o pasakyti, kad egzistuojantis egzistuoja, o neegzistuojantis neegzistuoja, reiškia pasakyti tiesą“ (Аристотель 1975: 141). Žydų mąstytojo Izaoko ben Saliamono dėka Vakarų Europos kultūrinėje tradicijoje viduramžiais paplito ir buvo priimtas tiesos kaip intelekto ir daikto atitikties supratimas, kurį išplėtojo Tomas Akviniėtis. Tomistinei tiesos problemai analizuoti ypač svarbi esmės ir buvi-

mo (egzistencijos) perskyra. Ontologine prasme tiesa yra pirmiausia susijusi su buvimu.

Anot Tomo Akviniečio, pirmasis esinio palyginimas su intelektu yra tas, kaip esinys dera su intelektu. Tą dermę ir vadinama daikto ir intelekto atitiktimi. Būtent ji esiniui priskiria tiesą, t. y. daikto ir intelekto atitiktį, kurią lydi daikto pažinimas. Tomo Akviniečio nuomone, tiesa yra apibrėžiama trejopai. Pirmiausia pagal tai, kas eina anksčiau už tiesos supratimą – tiesa yra buvimu ir to, kas yra, neatskiriamumas. Antraip tiesa apibrėžiama pagal tai, kur formaliai užbaigiamas tiesos supratimas, – tiesa yra daikto ir intelekto atitiktis. Trečiaip tiesa apibrėžiama pagal savo padarinį – tiesa yra tai, kas parodo ir leidžia pažinti buvimą (Tomas Akvinietis 2000: 63–65).

Tomas Akvinietis atkreipia dėmesį dar į vieną ontologinės tiesos aspektą klausdamas, ar tiesa intelkte atrandama pirmiau nei daiktuose. Viena vertus, atrodo, kad ne, nes tiesa sukeičiama su esamumu, o esamumas, taigi ir tiesa, pirmiau atrandamas daiktuose nei sieloje (Tomas Akvinietis 2000: 69).

Be to, visa, kas yra kituose, yra nulemta to, kuriame yra, „taigi, jei tiesa pirmiau būtų sieloje, tai sprendimas apie tiesą būtų nulemtas to, ką siela mano, ir taip būtų sugrąžinta klaida senovės filosofų, kurie teigė, kad viskas, ką kas nors mano savo intelektu, yra tiesa ir kad dvi prieštaraujančios viena kitai nuomonės yra teisingos, bet tai absurdas“ (Tomas Akvinietis 2000: 71). Tačiau, kita vertus, tiesa yra daikto ir intelekto atitiktis, o ši atitiktis gali būti tik intelkte, vadinasi, tiesa gali būti tik intelkte (Tomas Akvinietis 2000: 73). Ji paskiau atsiranda daiktuose, o pirmiau intelkte.

Išėitį iš keblios padėties Tomas Akvinietis randa taip. Anot jo, „daiktai vienaip siejasi su praktiniu intelektu, kitaip su spekuliatyviuoju, nes praktinis intelektas yra priežastis ir matas

tų daiktų, kurie dėl jo veiklos atsiranda [kaip dirbiniai – *A. P.*], o spekuliatyvusis intelektas, kadangi jis ima iš daiktų, yra tam tikru būdu pačių daiktų judinamas, taigi ir matuojamas. Todėl <...> akivaizdu, kad natūralūs daiktai, iš kurių mūsų intelektas ima žinojimą, matuoja mūsų intelektą, tačiau juos pačius matuoja dieviškas intelektas, kuriame viskas yra tarsi dirbinys amatininko intelkte; vadinasi, dieviškasis intelektas yra matuojantis, o ne matuojamas, natūralus daiktas yra ir matuojantis ir matuojamas, bet mūsų intelektas yra matuojamas, natūralių daiktų jis nematuoja, o tik dirbinius. Taigi natūralus daiktas yra tarp dviejų intelektų ir pagal atitiktį kiekvienam iš jų vadinamas teisingu, nes dėl atitikties dieviškajam intelektui vadinamas teisingu tiek, kiek atitinka tai, ką dieviškasis intelektas jam skiria <...>, o dėl atitikties (žmogiškajam) intelektui daiktas vadinamas teisingu tiek, kiek iš prigimties gali apie save suformuoti teisingą nuomonę <...>. Pirmasis tiesos pagrindas daiktui priklauso pirmiau, negu antrasis, nes daiktas su dievišku intelektu siejamas pirmiau, negu su žmogiškuoju; todėl, jei žmogiškojo intelekto nebūtų, daiktai vis tiek būtų vadinami teisingais dėl atitikties dieviškajam intelektui, bet jei būtų mažytas neįmanomas dalykas, t. y. kad nėra abiejų intelektų, bet daiktai yra, tai tiesos samprata (ratio) niekaip neiškiltų“ (Tomas Akvinietis 2000: 73 –75).

Matome, kad ontologinei tiesos sampratai reikšmingi du momentai. Pirma, daikto buvimo momentas; antra, aktualiai svarstomo esinio ir intelkte esančio jo suvokinio atitiktis. Buvimo momentas sietinas su realiu esinio buvimu, o esinio atitiktis – su loginiu buvimu, kuris reiškia tik predikato priklausomybę subjektui. Ši nuoroda leidžia atskirti buvimo sprendinius nuo predikacinių sprendinių. Pavyzdžiui, sprendiniai „namas yra“, „Jonas yra“ patvirtina realų esinių buvimą.

Predikaciniai sprendiniai sako, kad tam tikros ypatybės priklauso subjektui, bet nesako, ar tas subjektas realiai yra. Kiekvienas galimas esinys turi tam tikrą esmę, bet jokia galimybė neturi savyje buvimo būtinybės. Su predikaciniais teiginiais yra susijęs loginis tiesos aspektas. Pavyzdžiui, „Sokratas yra žmogus“, „sniegas yra baltas“. Tačiau ta priklausomybė galiausiai remiasi buvimo realumu, juo labiau kad iš subjekto ir predikato sąryšio neplaukia buvimo būtinybė.

Į loginio tiesos aspekto keblumus atkreipia dėmesį R. Carnapas teigdamas, kad kasdienės kalbos gramatinė sintaksė neatitinka loginės sintaksės, todėl tokioje kalboje galima sudarinėti beprasmes žodžių sekas. Pavyzdžiui, Carnapo nuomone, išraiška „Cezaris yra pirminis skaičius“ pažeidžia loginės sintaksės reikalavimus, nepažeisdama gramatinės sintaksės, nes sudaryta tokiu pat būdu kaip ir logiškai taisyklinga išraiška „Cezaris yra karvedys“. Nepriekaištingai kalbai Carnapas kelia loginės ir gramatinės sintaksės atitikties reikalavimą (Carnapas 1993: 172–188). Nors loginės ir gramatinės sintaksės santykio problema neįeina į mūsų svarstymus, vis dėlto Carnapo reikalavimas, mūsų galva, yra nepamatuotas, nes jis verstų visiškai autonomizuoti kalbą, atsiedamas ją nuo tikrovės, ir verstų atmesti ontologinį tiesos aspektą, pakeičiant jį loginiu. Tuomet kalba vargu ar galėtų būti pažinimo turinio saugojimo priemonė. Be to, ne visada taip paprasta nurodyti, ar iš tikrųjų pažeista loginė sintaksė teiginyje, ar ne. Pavyzdžiui, ar ji pažeista teiginyje „banginis yra žuvis“, jeigu nepažeista teiginyje „banginis yra žinduolis“. Juk senovėje banginis buvo laikomas žuvimi. Todėl su kalbinės išraiškos prasmingumu turėtų būti siejama gramatinė, o ne loginė sintaksė, o su sakinio teisingumu ir klaidingumu – ontologinė bei loginė tiesa.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, galima tvirtinti, kad loginis tiesos aspektas yra subordinuo-

tas ontologiniam. Logikoje teiginiai turi teisingumo galimybę (funkciją), bet ne turinį, t. y. jie gali būti klaidingi arba teisingi. Todėl logikoje privalo egzistuoti tos galimybės reiškimo būdai. Į šią problemą atkreipia dėmesį A. Tarskis straipsnyje *Semantinė tiesos koncepcija ir semantikos pagrindai* (Tarski 1944). Jo nuomone, pagrindinė problema – pateikti patenkinamą tiesos sąvokos apibrėžimą, t. y. tokią apibrėžimą, kuris būtų materialiai adekvatus ir formaliai korektiškas. Tarskis tai atlieka semantiškai atviroje kalboje skirdamas dvi kalbas, tiksliau, du kalbos lygmenis: objektinę kalbą ir metakalbą. Anot jo, „aptardami tiesos nustatymo problemą ir apskritai visas semantikos srities problemas, turime vartoti dvi skirtingas kalbas. Pirmoji yra kalba, kuria „apie kažką kalbama“ ir kuri priklauso visam mūsų tyrinėjimui, nes ieškomasis tiesos apibrėžimas taikomas būtent šios kalbos sakiniams. Antroji kalba ta, kuria mes kalbame apie pirmąją kalbą ir kurios terminais norime sukonstruoti tiesos apibrėžimą pirmajai kalbai. Pirmąją kalbą mes vadinsime „objektine kalba“, o antrąją – „metakalba“.

Verta neužmiršti, kad terminai „objektinė kalba“ ir „metakalba“ yra tik santykiniai. Jei, pavyzdžiui, mus domins tiesos sąvoka, taikoma ne mūsų pirminei objektinei kalbai, o jos metakalbai, tai pastaroji automatiškai taps objektine mūsų svarstymo kalba ir, norėdami nustatyti tiesą šiai kalbai, turėsime imtis naujos metakalbos, t. y. aukštesnio lygio metakalbos. Taip mes priename prie ištisos kalbų hierarchijos.

Metakalbos žodynas yra ryškiai determinuotas tiksliai suformuluotomis tiesos apibrėžimo materialaus adekvatumo sąlygomis. <...>. Iš šio apibrėžimo turi plaukti visi T tipo adekvatumai:

(T) *X teisingas tada ir tik tada, kaip.*

Pats apibrėžimas ir visi išjo plaukiantys adekvatumai turi būti suformuluoti metakalboje. Savo ruožtu simbolis „p“ ir T tipo ekvivalentiškumas yra laisvai nustatomi mūsų objektinės kalbos sakiniai. Iš čia plaukia, kad kiekvienas objektinės kalbos sakinys privalo priklausyti ir metakalbai, kitaip tariant, metakalba turi apimti objektinę kalbą kaip savo dalį“ (Tarski 1944: 352).

Tarskis pateikia ir teiginio, determinuoto T tipo ekvivalentiškumu, pavyzdį: „Teiginys „sniegas yra baltas“ teisingas tada ir tik tada, kai sniegas yra baltas“.

Šios preliminaros pastabos apie tiesą yra svarbios, norint suprasti Wittgensteino tiesos koncepciją, pateiktą jo ankstyvajame veikle *Tractatus Logico-Philosophicus*, ir išsiaiškinti, kaip pakito jo požiūris į tiesą vėlyvuosiuose veikuose – *Filosofiniuose tyrinėjimuose* ir ypač pasutiniame veikle *Apie tikrumą*, kur tiesos problema pakeičiama tikrumo problema.

Traktate Wittgensteinas pateikia konkrečią ontologinę koncepciją. Anot jo, „pasaulis yra visa, kas atsitinka“ (Witgenšteinas 1995: 1)*. „Todėl pasaulis yra faktų, bet ne daiktų visuma“ (1.1). „Faktai loginėje erdvėje yra pasaulis“ (1.13). „Mes susidarome faktų vaizdus“ (2.1). „Vaizdas yra faktas“ (2.141). „Vaizdas atitinka arba neatitinka tikrovę, jis tikras arba netikras, teisingas arba klaidingas“ (2.21).

Vadinasi, tiesa Wittgensteinui yra vaizdo (fakto) ir tikrovės atitiktis jo buvimo tikrovėje aspektu. Tai – ontologinis tiesos supratimas. Tačiau *Traktato* ontologija labai skiriasi nuo tradicinės. Pirma, pamatinis ontologinis konstruktas joje yra faktas, o ne daiktas. Antra, Wit-

tgensteinui faktai egzistuoja loginėje erdvėje. Todėl logikos ir ontologijos santykis jam yra kitoks negu tradicinėje filosofijoje: logika lemia ontologiją, o ne atvirkščiai. Be to, funkciją, kurią Tomas Akvinielis priskyrė dieviškajam intelektui, Wittgensteinas priskiria logikai.

Kaip būtina (nors ir nepakankama) pasaulio egzistavimo prielaida, logika Wittgensteinui „eina pirmiau visokio patyrimo – kad kažkas yra taip. Ji yra iki kaip, ne iki kas“ (5.552). „Logika pripildo pasaulį: pasaulio ribos yra taip pat ir jos ribos. Todėl logikoje negalima pasakyti: štai tas ir tas yra pasaulyje, to nėra. Nes tai tarsi presuponuotų, kad šalinamos tam tikros galimybės, o to negali būti, antraip logika turėtų peržengti pasaulio ribas; tarsi ji galėtų žiūrėti į jas ir iš kitos pusės“ (5.61). Čia yra panašiai kaip su geometrine erdve. Kūnai gali būti atvaizduoti toje erdvėje, bet erdvė kūnų nekuria ir nenurodo, kokie kūnai yra galimi. Panašiai ir logikos teiginiai – jie nieko nesako apie tai, kas yra, jie yra tautologijos. Anot Wittgensteino, „loginiai sakiniai aprašo pasaulio pastolius arba veikiau juos pavaizduoja. Jie nieko neaiškina. Jie presuponuoja, kad vardai turi reikšmę, o elementarieji teiginiai turi prasmę“ (6.124). Tačiau mes susidarome faktų vaizdus. Wittgensteinui vaizdas yra tarsi tiesioginis fakto atspindys. Kadangi atspindys yra toje pačioje erdvėje kaip ir faktas – loginėje erdvėje, tai vaizdas ir yra faktas. Kita vertus, logika Wittgensteinui negali būti elementariųjų teiginių kūrimo prielaida. Anot jo, „elementarieji teiginiai sudaryti iš vardų. Kadangi iš anksto negalima žinoti vardų, turinčių skirtingas reikšmes, aibės, tai negalima sukurti ir elementariųjų teiginių rinkinio“ (5.55). „Mūsų pagrindinis principas yra toks: kiekvienas klausimas, kuris gali būti logiškai sprendžiamas, privalo būti išspręstas tuoj pat“ (5.551). „Jeigu negalima *a priori* suformuluoti elementariųjų teiginių, tai siekis juos formuluoti turi atvesti

* Čia ir toliau skliaustuose nurodomi *Tractatus Logico-Philosophicus* sakiniai taip, kaip įprasta juos žymėti visuose leidiniuose. Cituojant remtasi leidiniais: Witgenšteinas, L. 1995. *Rinkiniai raštai*. Vilnius; Wittgenstein, L. 1974. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Cambridge.

mus prie beprasmybės“ (5.5571). To, pavyzdžiui, nepaiso R. Carnapas formuluodamas savo garsų jį „Cezaris yra pirminis skaičius“. Trumpai tariant, elementarieji teiginiai yra formuluojami ne *a priori*, jie yra duoti kaip pasaulio atspindys. Tačiau, „kokie yra elementarieji teiginiai, sprendžia logikos taikymas. Logika negali užbėgti už akių tam, kas priklauso jos taikymui“ (5.557). Taigi logika Wittgensteinui yra faktų egzistavimo, o ne konstravimo prielaida. Jam yra tik autonomiškai faktai, tarsi „patalpinti“ loginėje erdve. Su logine erdve juos sieja tik tai, kad jie joje gali būti patalpinti. Loginė erdvė Wittgensteinui yra fundamentali faktų talpykla.

Savąjį loginį fundamentalizmą Wittgensteinas perkelia ir į kalbos sritį. Anot jo, „loginis faktų vaizdas yra mintis“ (3). „Visuma teisingų minčių yra pasaulio vaizdas“ (3.01). „Mintis apima galimybę tų situacijų, kurios yra mąstomos. Kas mąstoma, tas ir galima“ (3.02). „Nelogiška yra nemąstoma, nes kitaip reikėtų mąstyti nelogiškai“ (3.03). „Mintis yra prasmingas teiginys“ (4). „Visuma teiginių yra kalba“ (4.001). Taigi Wittgensteinui logika apibrėžia visą įmanomą kalbos sritį. Nieko, išskyrus faktus loginėje erdve, nėra ir negali būti išreikšta.

Šios prielaidos leidžia Wittgensteinui konstruoti kalbinių išraiškų priimtino kriterijų – prasmės kriterijų, kuris leistų iš kalbos šalinti beprasmes išraiškas. Pasak Wittgensteino, „daugelis teiginių ir klausimų, laikomų filosofiniais, yra ne klaidingi, o beprasmingi. Todėl į tokio pobūdžio klausimus iš viso neįmanoma pateikti atsakymo, galime tik teigti, kad jie yra beprasmingi. Daugelis filosofų teiginių ir klausimų glūdi mūsų kalbos logikos nesupratime“ (4.003). „Visa filosofija yra „kalbos kritika“ (4.0031). Kita vertus, „visi mūsų kasdieninės kalbos sakiniai yra faktiškai tokie, kokie jie yra, logiškai visai tvarkingi“ (5.5563).

Savąjį prasmės kriterijų Wittgensteinas sieja su ontologine ir logine tiesos samprata. Anot jo, teiginiai yra tikrovės vaizdai, nes suprasdamas teiginį aš žinau jo atvaizduojamą galimą situaciją. Ir aš suprantu teiginį be jo prasmės paaiškinimo (žr. 4.021). Teiginiai rodo savo prasmę. Teiginiai rodo, kaip yra, jeigu jie būtų teisingi (žr. 4.0222). „Teiginiai gali apibrėžti tikrovę tiek, kad, norint juos sugretinti su ja, reikia tik pasakyti „taip“ ar „ne“, ir nieko daugiau. Todėl tikrovė turi būti išsamiai aprašoma teiginiais“ (4.023). Wittgensteinas, remdamasis loginio atvaizdavimo fundamentalumu, daro išvadą, kad teiginys yra tikslus tikrovės atspindys.

Pasak Wittgensteino, „suprasti teiginį, reiškia žinoti, kas atsitiks, jei jis yra teisingas“ (4.024). „Teiginiai gali būti teisingi ar klaidingi tik todėl, kad jie yra tikrovės vaizdai“ (4.06). „Tik teiginiai turi prasmę, vardai įgyja reikšmes tik teiginio kontekste“ (4.23). Taigi teiginio prasmė yra susijusi su galimybe atitikti tikrovės faktus arba jų neatitikti. „Teiginys yra prasmingas, jeigu jis išreiškia logiškai galimą faktą. Paprasčiausias elementarus teiginys teigia kažką egzistuojant“ (4.21). „Jeigu yra n elementarių teiginių, tada egzistuoja L_n galimų teisingumo sąlygų grupių“ (4.45). Wittgensteinas išskiria du ribinius teisingumo sąlygų grupių atvejus. „Vieną atveju teiginys teisingas visų elementariųjų teiginių teisingumo galimybių atžvilgiu. Tada sakome, kad teisingumo sąlygos yra tautologiškos“ (žr. 4.46). Pavyzdžiui, $(p \vee q) \vee (\sim p) \vee (\sim q)$ ir panašaus pobūdžio teiginiai. „Antrą atveju teiginys yra klaidingas visų teisingumo galimybių atžvilgiu: teisingumo sąlygos yra kontradikcinės“ (žr. 4.46), pavyzdžiui, $p \cdot (\sim p)$). Anot Wittgensteino, tautologija ir kontradikcija nėra neprasmingos, jos priklauso simbolizmui, kaip „0“ priklauso matematikos simbolizmui, tačiau jos ir nevaizduoja jokios galimos dalykų padėties.

Traktato ontologinis modelis remiasi keletu pamatinių prielaidų. Pirmą, pasaulio kaip faktų visumos prielaida. Antra, fakto, vaizdo, minties ir teiginio kaip loginio vaizdo prielaida. Trečia, tiesioginio tikrovės loginio projektavimo arba loginio atspindžio vaizde, mintyje ir teiginyje prielaida. Jei šios prielaidos būtų priimtinos, *Traktato* išvados būtų neginčytinos. Tačiau jos kelia nemaža sunkumų.

Vienas jų – ar gali teorijos būti naujų faktų numatymo priemonė? Pažinimo raida rodytų, kad gali, tačiau laikantis Wittgensteino požiūrio atrodytų, kad negali, juo labiau kad atominiai faktai tarpusavyje yra nesusiję. Be to, tai draustų ir fakto specifika. Tradicinėje filosofijoje priimtą esmės ir egzistencijos perskyrą sunku pritaikyti *Traktato* ontologijai. Faktas visų pirma sietinas su egzistavimu, bet ne su esme. Faktams, kitaip negu daiktams, esmė iš viso vargiai gali būti priskirta. Tiesa, Wittgensteinas sako, kad teiginiai turi esminių ir atsitiktinių bruožų. „Esminiai yra tie, kurie vieni patys įgalina teiginį išreikšti jo prasmę. Taigi teiginio esmę sudaro tai, kas yra bendra visiems teiginiams, kurie gali išreikšti tą pačią prasmę“ (3.341). Wittgensteinas esmę tarsi ištirpina egzistencijoje. Bet tada pranyksta riba tarp esamo, galimo ir buvusio. Mat esmė yra nelaikinė charakteristika, o egzistencija – laikinė. Todėl tampa neaišku, ar, pavyzdžiui, teiginys „Sokratas yra žmogus“ yra faktas, ar ne? Juk Sokrato dabar nebėra. Į tai Wittgensteinas atkreipia dėmesį *Filosofiniuose tyrimėse*, kai jo pažiūros buvo jau pasikeitusios. „Svarbu konstatuoti, kad žodis „reikšmė“ yra vartojamas priešingai kalbos taisyklėms, jeigu juo žymimas šis žodį atitinkantis daiktas. Tai prilygsta vardo reikšmės painiojimui su vardo turėtoju. Kai miršta ponas N. N., sakome, kad mirė vardo turėtojas, o ne vardo reikšmė. Ir būtų nesąmonė taip sakyti, nes jei tik vardas nustotų turėjęs reikšmę, tuomet ne-

tektų jokios prasmės pasakymas „ponas N. N. mirė“ (40) (Vitgenšteinas 1995).

Antroji problema susijusi su faktų fundamentalumu. Ar faktai yra teoriškai konceptualizuoti, ar ne? Pavyzdžiui, ar „Saulė sukasi aplink Žemę“ yra faktas? Arba, ar yra faktas, kad „pelės gimsta iš senų skudurų“? Sekant Wittgensteinu, tokius teiginius tektų šalinti iš kalbos, paliekant nebent išraiškas: „yra pelė“, „yra skudurai“, arba „šviečia saulė“, „saulė juda dangumi“. Tiesa, mūsų kalba tada taptų labai skurdi, bet ir tai problemos neišspręstų. Tarkime, jeigu aš matau banginį, ar bus faktas „matau didelę žuvį“, o gal faktas bus „matau didelį žinduolį“? Vis dėlto reikia pripažinti, kad nėra visiškai neutralių, nuo subjekto žinių nepriklausomų faktų. Todėl vargu ar pagrįsta pasirinkti faktą ontologinės konstrukcijos pagrindu.

Atkreipus dėmesį į fakto subjektyvumą, tenka suabejoti, ar erdvė, kurioje projektuojamas faktas, gali būti loginė erdvė. Mat subjektyvumas būtinai apima ir vertybines charakteristikas. Vertinimai daugiau ir mažiau, virš ir po, anksčiau ir vėliau gal ir gali būti susieti su loginė erdve, tačiau vertinimai geras ir blogas, gražus ir bjaurus, tobulas ir netobulas, teisingas ir neteisingas vargu ar gali būti iki galo logizuoti. Panašiai kaip laiko ir geometrinę erdvę gali apimti loginė erdvė, loginę erdvę galėtų apimti etinė erdvė. Todėl subjektyvumo erdvė veikia būtų etinė, o ne loginė erdvė.

Į subjektyvų faktą aspektą Wittgensteinas *Traktate* atkreipia dėmesį teigdamas, kad maštančio, atvaizduojančio subjekto pasaulyje nėra. Subjektas nepriklauso pasauliui, jis yra pasaulio riba, nes jokia mūsų patyrimo dalis nėra apriorinė (žr. 5. 632). Wittgensteino nuomone, pasaulis nepriklauso nuo mano valios (žr. 6. 373), nes nėra būtina, kad viena turėtų nutikti dėl to, jog yra nutikę kita. Pasak jo, yra tik loginis būtinumas. Taigi faktai Wittgensteinui yra vertybiš-

kai neutralūs. „Pasaulyje visa yra taip, kaip yra, ir visa nutinka taip, kaip nutinka, jame nėra jokios vertės – o jeigu ji būtų, ji neturėtų jokios vertės. Jei yra vertė, turinti vertę, ji turi būti už visų nutikčių ir taip-būties. Nes visos nutiktys ir taip-būtis yra atsitiktinės. Kas daro tai neatsitiktinį, negali būti pasaulyje, nes kitaip tas būtų vėl atsitiktina. Tas turi būti už pasaulio“ (6.41). Todėl negali būti jokių etinių sakinių (žr. 6.42). Subjektyvųjį fakto aspektą Wittgensteinui tenka gerokai transformuoti, lyginant su tradicinės metafizikos požiūriu. Bet ar ta transformacija pamatuota? Faktų vertybinio neutralumo prielaida vargu ar priimtina.

Viena vertus, Wittgensteinas teigia, kad mūsų kasdienės kalbos sakiniai yra tokie, kokie yra, logiškai visai tvarkingi (žr. 5.5563), kita vertus, jo ontologinė koncepcija ir faktų vertybinio neutralumo prielaida aiškiai kertasi su įprastu kasdienės kalbos funkcionavimu. Išeities galima ieškoti dviem būdais: transformuoti kasdienę kalbą (tuo keliu suko Vienos būrelio nariai, kurdami logines kalbas) arba keisti ontologinį modelį. Pirmasis kelias Wittgensteinui buvo visiškai nepriimtinas (kasdienė kalba buvo visų jo samprotavimų atramos taškas ir normos šaltinis), todėl jis pasuko antruoju keliu.

Vėlyvajame veikale *Filosofiniai tyrinėjimai* Wittgensteinas atsisako visų minėtų pamatinių ontologinių prielaidų – to, kad pasaulis yra faktų, bet ne daiktų visuma; fakto, vaizdo, minties ir teiginio kaip loginio vaizdo prielaidos; tikrovės tiesioginio atsispindėjimo prielaidos. Tačiau jis tebesiremia kitomis svarbiomis *Traktato* prielaidomis: tuo, kad filosofija yra ne teorija, bet veikla ir filosofavimą sudaro aiškinimai (filosofijos tikslas yra loginis minčių nuskaidrinimas); antra, kad kalbos ribos žymi mano pasaulio ribas, o visa filosofija yra „kalbos kritika“ (4.0031), ir trečia, kad apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti (7).

Tyrinėjimuose Wittgensteinas nepasiūlo jokio ontologinio modelio, kreipdamas dėmesį į kasdienės kalbos funkcionavimo ypatumus. Tiems ypatumams analizuoti svarbiausia tampa kalbinio žaidimo koncepcija, kurią Wittgensteinas apibūdinama taip: „Galime taip pat įsivaizduoti, kad visas žodžių vartojimo procesas yra toks žaidimas, kurį žaisdami vaikai išmoksta savo gimtąją kalbą. Tokius žaidimus vadinsiu kalbiniais žaidimais (*sprachspiele*; žr. 7). „Yra nesuskaičiuojama įvairovė vartojimo būdų to, ką vadiname „ženklaish“, „žodžiais“, „sakiniais“. Ir ši įvairovė nėra kažkas nekintama, amžina; atsiranda nauji kalbos tipai, galima sakyti, nauji kalbiniai žaidimai, o kiti pasensta ir yra pamirštami <...>. Terminas „kalbinis žaidimas“ turi pabrėžti tai, kad kalbėjimas yra tam tikros veiklos ar gyvenimo formos dalis“ (23).

Tiesa buvo viena iš esminių *Traktato* problemų. Vėlyvasis Wittgensteinas, atsisakydamas savo ontologinės schemos, kartu atsisako ir su ja susijusios ontologinės tiesos koncepcijos. Dabar tiesos problemą keičia tikrumo problema. Tikrumo turinio apmąstymui skirtas paskutinis, nebaigtas Wittgensteino veikalas *Apie tikrumą*, kuriame jis laikosi *Filosofiniuose tyrinėjimuose* formuluojamų nuostatų. Jo nuomone, tik tam tikros sistemos viduje mes galime kalbėti apie patvirtinimus ir paneigimus, įrodymus bei tiesas. „Vaikas mokosi tikėti daugybe dalykų. Tai yra jis mokosi veikti remdamasis šiuo tikėjimu. Palaipsniui susiformuoja sistema to, kuo jis tiki. Šioje sistemoje kai kurie dalykai įsitvirtina nepajudinamai, o kai kas lieka labiau ar mažiau tvaru. Tai, kas nepajudinama, toks yra ne dėl akivaizdumo ar savaiminio aiškumo, o dėl to, kad patikrinamai patvirtinama viso to, kas supra“ (144) (Wittgenstein 1969). „Pradėdami kažkuo tikėti, mes tikime ne atskiru teiginiu, o visa teiginių sistema“ (141).

Kiekvienas bandymas, kiekvienas hipotezės patvirtinimas ar paneigimas vyksta jau tam tikros sistemos viduje. „Ir ši sistema nėra daugiau ar mažiau savavališkas ir abejotinas visų mūsų argumentų išeičiai taškas, ne, ji priklauso esmei to, ką mes vadiname argumentais. Ši sistema ne tiek išeičiai taškas, kiek visuma, kurioje argumentai yra gyvybingi“ (105).

Vėlyvojo Wittgensteino nuomone, mūsų empirinių teiginių sistemoje ne tik logikos teiginiai, bet ir empirinių išraiškų pavidalą turintys teiginiai priklauso mąstymo ir kalbinių struktūrų funkcionavimo pagrindams. Todėl fakto teiginių atskyrimas nuo logikos teiginių metodologiškai nėra vaisingas.

Tik kalbinių žaidimų kontekste vartojamas žodis įgyja reikšmę. Žodžio reikšmė yra jo vartojimas kalboje. Dabar Wittgensteinas nepripažįsta jokių apriorinių instrukcijų ar taisyklių, kurios leistų determinuoti teiginių teisingumą ir pasaulio struktūrą. Nėra jokios universalios ontologijos, jokios fundamentalios loginės erdvės. Tiesa tampa vidine kalbinio žaidimo charakteristika, kurią tas žaidimas ir lemia. Todėl Wittgensteinas ontologinės tiesos sąvoką motyvuotai keičia tikrumo sąvoka, nes tikrumas intuityviai priklauso vidinėms kalbinio žaidimo ypatybėms, o tiesa, kaip universali ypatybė, nepriklauso.

Kūrinyje *Apie tikrumą* Wittgensteinas pateikia tokią tikrumo sampratą: „žodžiu „tikrumas“ mes išreiškiame visišką įsitikinimą, nebuvimą

jokių abejonių ir tuo siekiame įtikinti kitus. Tai subjektyvusis tikrumas. O kada mes galime kalbėti apie objektyvųjį tikrumą? – kai klaida neįmanoma. Tačiau koks tai neįmanomumas? Gal klaida turi būti logiškai atmetama?“ (194). Atsakymas aiškus ir taip. Žinoma, kad ne. ‘Teiginys teisingas ar klaidingas’ reiškia tik tai, kad turi būti galimybė jį priimti ar atmesti. Tačiau tai nieko nesako apie tai, koks yra tokio sprendimo pagrindas“ (200). „Jei visa kalba už tam tikrą hipotezę ir nėra jokių „prieš“, ar ji yra visiškai tikra? Ją tokia galima pavadinti“ (200). Kitaip tariant, objektyviojo tikrumo kaip ir nelieka, jis sutampa su subjektyviuoju tikrumu.

Polemizuodamas su E. G. Moore’u, tvirtinusiui, kad jis žino, jog tai yra jo ranka, Wittgensteinas klausia, kodėl mes negalime įsivaizduoti kitaip: „Kaip aš galėčiau suabejoti, kad turiu dvi rankas? Kodėl aš niekaip negaliu to įsivaizduoti? Kuo aš tikėčiau, jei tuo netikėčiau?“ Wittgensteino atsakymas yra toks: „Kol kas aš neturiu visiškai jokios sistemos, kurioje tokia abejonė galėtų egzistuoti“ (247). Kitaip tariant, aš neabejoju, kai nežinau jokio alternatyvaus kalbinio žaidimo, kuriame galėtų kilti tokia abejonė.

Taigi atsisakydamas vienintelės ir apriorinės ontologinės schemos, Wittgensteinas atsisako ir ontologinės tiesos koncepcijos, priimdamas tikrumą kaip vidinę kalbinio žaidimo savybę. Jo nuomone, tikrumas reiškia tik tai, kad neegzistuoja jokio alternatyvaus kalbinio žaidimo, kuriame, galėtų kilti abejonių tikrumu.

LITERATŪRA

1. Carnapas, R. 1993. „Metafizikos įveikimas kalbos loginės analizės būdu“, in Nekrašas, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Moksl. ir enc. leid.
2. Tarski, A. 1944. „The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics“, *Philosophy and Phenomenological Research* 4(3): 341–375.
3. Tomas Akviniėtis. 2000. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. Vilnius: Logos.

4. Vitgenšteinas, L. 1995. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
5. Wittgenstein, L. 1974. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Cambridge: Cambr. Un. Press.
6. Wittgenstein, L. 1969. *On Certainty*. Oxford.
7. Аристотель. 1975. *Сочинения*, т. 1. Москва: Мысль.

THE TRUTH AND CERTAINTY IN WITTGENSTEIN'S PHILOSOPHY

Albinas Plėšnys

Summary

Truth can be treated from at least three viewpoints. First, truth is an ontological concept, subordinated to that ontological model to which a particular philosopher adheres. In the Aristotelian philosophical tradition, truth is a transcendental concept, expressing the relationship between being and cognition. The Aristotelian tradition describes truth as the correspondence between the thing and the intellect – *veritas est adaequatio rei et intellectus*.

The second aspect of truth is logical. Its essence could be formulated in the following way: is it possible to use the concept of truth logically correctly and precisely in a language, characterized by an exact structure? In his famous article *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics* Alfred Tarski proved that a logically irreproachable conception of truth is possible if the object language and the metalanguage are discerned.

The third aspect of truth is ethical, but it is not the topic of present discussion.

In his *Tractatus Logico-Philosophicus* Ludwig Wittgenstein proposed the ontological model by means of which he formulated the conception of truth as the

correspondence of facts to reality in a logical space. The conception of truth here turns into a basis of distinguishing between what can be talked about and what should be passed over in silence.

Truth is one of the major problems in *Tractatus*. The later Wittgenstein abandoned his ontological scheme and a related conception of exact truth. In *Philosophical Investigations* the central issue is the concept of the language-game. The language-game consists not only of linguistic rules and names of objects. The whole process of using words, for Wittgenstein, is a certain part of an activity and a form of life. Later Wittgenstein does not recognize any a priori instructions or rules, which would allow to determine the correctness of the proposition or the structure of the world. Having abandoned the a priori and the only ontological scheme, Wittgenstein abandons the conception of ontological truth as well, treating certainty as an internal feature of the language-game. In his opinion, subjective certainty means merely that there does not exist an alternative language-game which could raise doubts about certainty.

Keywords: certainty, language-game, truth, logical space, logical picture.

Įteikta 2002 09 04